

Зміст

Мрія	3
Жива могила	19
Діамантовий перстень	57

Miseria

Homo sum nihil humanum
mihi alienum est¹.

I

У довгі беззоряні ночі, в сумні дні, повиті темними хмарами, під стогін сибірного вітру, під грізний гомін збентежених хвиль – її мозок страшним тягарем гнітила одна думка... Мізерія, мізерія навколо... Не життя, а довгий пас сірих безпремінних днів, таких холодних, однакових, темрявих, мов краплі осіннього дощу... Ні волі, ні діла... А серце ж, молоде серце так прагне почуття величного, а жага славетних вчинків і голосних діл палить і душу, і мозок, і бажання широкого, вільного життя б'ється у серці, мов птиця з могутими крилами в тісну клітку. «Ти жінка, – гадала вона, – і вузька твоя стежка в світовій просторі!» «Чому? – питав її тихий голос. – Адже наука, вона прийма в свої храми і кволіх жінок». «Наука?» – гірко всміхались її уста, і перед її очима вставала така висока і пишна залізна брама, штучно поцяцькована дивними гієрогліфами, з тяжким залізним

---

¹Homo sum nihil humanum mihi alienum est (латин.). – Я людина і ніщо людське мені не чуже.

замком. Вони всі йшли туди один за другим молодими і смілими юнаками і твердою рукою відчиняли залізну браму, і вертались звідти з сивим волоссям, і з ясним поглядом, і з лавровим вінком на чолі. А вона стояла тут довгі, довгі часи, стояла і молодою дівчиною, і старою жінкою; часами, коли молодий юнак сміливо відчиняв тяжкі двері, на неї падало промінне якогось чудового сяйва, до неї долітали мелодії якогось величного гімну, але зрозуміти їх було їй несила і відчинити тяжку браму не здолала її недужа рука. Так стояла вона день і ніч, стояла без світу, під холодним дощем, огорнена якимсь нерозумним жахом, немов обшарпана жебрачка на сходах величного храму. «Чому?» – знову питав її тихий голос. – Адже рівність здавна лягла межі вами?» – «Рівність! – гірко всміхались їй запеклі уста, – коли я не чую в своєму серці тієї сили, того завзяття, що веде великих чоловіків широким шляхом поперед свого народу! Діти! – зринало з моря гадок. – Ти жінка, ти мати, ти виховуєш горожан своєму господарству!» Але запалі очі їй здіймались темним огнем і між бровами лягала глибока смуга... «Рабів? – злітало з уст. – Нових волів у ярма!.. В рабах, кажуть, гасне й жага до волі, і почуття величного, і сумління, і правда?..» – «Ти жінка, – гадала вона, – і не тобі зламати те, об що розбивається марно і сила чоловіка. Не варт же бути матір'ю!»

Не раз спинялась вона перед статуями «величних» і гірка заздрість проймала її недуже серце... Не раз, поринаючи гадками в минулі часи, душа її здивовано прокидалась перед вчинками «великих», перед славетними сторінками життя народів, а очі туманились сльозами на власну нікчемність і кволість... В блідих, нервових обличчях других жінок вона читала свої власні думки, і зустрічатись з ними їй було тяжко, як тяжко стрінутись

очима після ворожої звитяги бранцям в чужім стані. Її лічили недужою – тому була вправда: душа її була слаба...

Осіння холодна ніч лежала навколо. В хаті було темно і тихо, тільки вікна сіріли проти її ліжка і очі недужої жінки дивились – туди. Крізь заплакане скло миготіло десь далеко кілька червонуватих ліхтарів.

– Ти жінка, нікчемне і кволе створіння... – прошептали її запеклі уста.

– Нікчемне створіння! – відказали їй великі дзиґарі своїм холодним, наче розміреним голосом.

– Тобі несила осяяти темряви.

– Несила осяяти темряви! – знов відказали великі дзиґарі.

– Ні знання, ні правди, ні віри!

– Ні правди, ні віри! – глухо прохрипіли дзиґарі і замовкли.

І важкі вії склепили очі недужої жінки.

II

До плеча її доторкнулась чиясь рука. Вона підняла вії: серед сумної півтьми хати біліла прозора постать якоїсь жінки, закрита з головою довгим білим серпанком.

– Не бійся! – почула вона, – дай мені руку, ходім зі мною!

Серце недужої жінки затріпотіло, аж здалось – вона зовсім згубила свою власну волю: вона встала з ліжка, і біла жінка огорнула її своїм довгим серпанком. Вони піднялись угору, високо понад городом. Під їх ногами у глибині чорніли довгі і криві вулиці, голі віти дерев, мокрі дахи будівель та де-не-де крізь хвилі вогкого туману блимали червонуваті ліхтарі; але вони піднялися ще вище – і все зникло. Навколо них розстигались, мов море, хвилі теплого туману.

– Куди летимо ми?

– Ми поринаємо у сиві хвилі минулого, – почула вона тихий голос з-під білого серпанку.

Недужій жінці здалось, наче до її вуха доліта якийсь неясний гомін: там чулись і плач, і сльози, і пісні, і дзвін щабель, і вояцькі покрики, і голос музики; але все воно мішалось і сливе вчувалося з-за тяжких хвиль туману. Їй здалося, наче біля неї замаячили високі башти твердинь і городів, пронеслися тихі степи, темні ліси, сині моря, вкриті гостроносими човнами – але хвилі туману поглинули все і заслали їй очі сірим серпанком.

– Дивись! – почула вона голос білого накривала – і глянула.

Розірвалась завіса туману.

Яке синє небо! Як гаряче сяє сонце! А ось і чудовий палац. Розкішні мармурові колони горнулися зеленими манами, квітки горять рубінами. Шовкові килими розіслались на мармурових сходах. Запашний синій дим підіймається з золотих курилниць і мішається з чудовим диханням розкішних квіток. Гнучка, висока пальма схилила свої світлі кучері в обійми темних кипарисів; смутна верба мокає свої перлисті віти в таємній хвилі темної глибини; дзень-дзень – кивають гіяцинти зажуреній мірті, і шепоче їй палкі речі темний та гордий лавр. Щось тихо співають фонтани і сиплють навколо перли та самоцвітне каміння, і ласкаво туляться теплі хвилі до мармурового берега басейна; а млявий вітер заснув в обіймах гіяцинтів та рож.

Широкі мармурові сходи розкішної будівлі спускаються в садок, по сходах снує сила чорних та жовтих рабів в дорогім убранню, з золотими обручками на руках і на ногах, з повними кухлями червоного вина, з золотими корзинами фіг, ананасів, гранат. Просто над сходами

стоїть золотий трон, поцяцькований перламутром та самоцвітним камінням. На троні лежить чоловік, на його дорога тога, біля ноги впала золота ліра; його блакитні очі холодно і суворо дивляться перед себе. Над ним два чорних невольники гонють вітер великими опахалами з страусового пір'я. Навколо всі римські сенатори в червоних тогах. Проти – невеличка групка людей у білому вбранню; перед усіх стоїть молода дівчина, її чорне волосся хвилями розсипалось по плечах, а чорні очі гостро і сміливо дивляться в блакитні очі вельможі.

– Слухай! – роздалося з-під білого серпанку.

– Схаменися! – почула вона холодний голос вельможі.

– Віддай честь нашим правим богам! Куди тобі зі мною боротись! Адже кілька вже ваших бунтарів, не жінок, – всміхнувся він, – а дужих чоловіків віддали шану Кроносові і тепер багаті, щасливі, значні. Глянь туди! – простяг він свою руку. – Бач, що чекає тебе!

А недужа жінка теж глянула за його рукою: серед куп кипарисів чорніли постаті людей, залитих гарячою смолою, маячили хрести з розіп'ятими, а посередині було розкидане велике огнище з вбитими стовпами. Серце її затріпотіло і впало, мов підстрелена птиця...

– Ось що чекає тебе! – знов обернувся Нерон² до молоді дівчини. – Невже ти згодишся віддати своє молоде тіло на катування пекельне? Серед огню згорять твої коси і очі, шматками попада з кісток твоє тіло, а рятунок не буде! Так не вже ж ти зважишся іти проти мене, ти квола, нікчемна жінко?

– Ти помиляєшся, Нероне! – почула недужа жінка молодий, тріпочий голос: – я не квола, нікчемна жін-

---

²Нерон Клавдій (37–68) – римський імператор. Відомий жорстокістю і переслідуванням перших християн.

ка – я християнка і відкинутись від своєї віри не здола примусити мене ніщо на світі! Веди, катуї! Але серед полум'я, доки огонь не спалить мій мозок, я голосно віщуватиму: Слава великому милостивому Богу, гибель нікчемним брехливим богам! Слава братерству, правді, Любови! Гибель тирану Нерону!

– Слава братерству, правді й любови! Гибель тирану Нерону! – голосно крикнули за нею всі християни.

– На палі їх! На катування! – сказано крикнув Нерон, грізно схопившись з місця, і очі його стали чорніші недоброї ночі. – Побачимо, як ти славитимеш свого старця-Бога, коли навколо захвилюється гаряче полум'я!

– Смерть їм! Смерть їм! – грізно крикнули сенатори.

Воїни схопили за коси жінок і обмотали свої руки їх довгим волоссям... Недужа жінка заплющила очі, серце її окипіло кров'ю.

– Май силу! – почувла вона з-під білого серпанку і глянула знов.

В одну мить занялося з усіх боків огнище і червоні язики потяглися до прив'язаних християн.

– Ха, ха, ха! – сказано реготав Нерон і біла піна виступила на його тонкі губи. – Тепер слав свого нікчемного Бога! Клич, хай рятує тебе! Не бачить, не чує! Ха, ха, ха! – і він вдарив рукою по золотих струнах ліри. – Гори, уперта бунтарко, а я славитиму великих богів – Кроноса, Мінерву, Юнону³!

Полум'я на огнищі підіймалося все вище і огортало християнку по груди, – але очі її безстрашно дивились у небо, жадної сльози не бренило на них і з уст летіла голосна пісня: «Слава великому Богу, що дарував на землі

---

³Кронос – у давніх римлян бог хліборобства, жнив; Мінерва – богиня, покровителька мистецтв; Юнона – цариця богів.

правду й любов!» Огонь вже піднявся до голови християнки, але все ще чувся її твердий голос: «Слава великому Богу правди й любови!» І покотилася золота ліра по мармурових сходах, вмерла пісня на устах і захитався Нерон... І все затихлося перед недужою жінкою: огнище, розкішна будівля, фонтани, квітки... і на все набігали хвилі сивого, холодного туману.

III

– Тепер куди? – тихо спитала недужа жінка.

– Знову поринемо в хвилі минулого, – почувлася відповідь.

Над її ухом свистів вітер; їй здавалось, що вони падають униз так швидко, як тільки пада камінь, кинутий з високої кручі в страшенну безодню. Там далеко в глибині чувсь якийсь гомін, долітав брязкіт озброєння, вояцькі покрики якоїсь чужої, невидимої мови. Гомін все ширшав та ріс.

– Дивись! – почувла вона знов з-під білого серпанку.

Туман розійшовся: під їх ногами розстилалася невідомою стороною: великі бори, темні і дикі, широкі долини, ще невідомі для плуга... де-не-де котились, мов величезні змії, дужі сталеві річки, біліло холодне море з сивими буйними хвилями, небо суворе, похмурене небо, але на захід понад чорними борами тяглася рожева смуга і відбивалась в сталевому хребті дужої річки. Під їх ногами простяглося велике поле.

– Хай живе Цезар! А ave Caesar! – почувла вона голосний покрик, що вирвався з тисячі уст.

Вона здригнулася; вона пізнала: то був покрик безсмертних римських легіонерів. По полю тягнувся і колихався ліс гострих спис, блищали срібні шеломи, маячили військові значки. Залізні легіони Цезаря сунули необоримою силою. А там з-за лісу висипали назустріч залізним

легіонам високі, статні юнаки. Їх голови, крім довгих білявих кучерів, не мали жадної оборони; невеличкий дерев'яний щит, короткий меч, сорочка і шкура за плечима – було все їх убрання; за ними йшли жінки з такими же сміливими обличчями, з дужою рукою і з золотими хвилями волосся, що спадало їм на плечі, до ніг; вони тримали на руках малих дітей. Германці мовчали і тихо, суворо чекали, як насували з окола залізні легіони Цезаря.

– А ave Caesar! – знов прокотився поклик далеко під небом і легіони гострим ножем врізалися серед германців, – але вони не здригнулись. Закипіла боротьба, боротьба на життя і на смерть... Але легіонів було багато... Жінки германські подавали своїм чоловікам нові мечі для страшної січі, вони рвали свої довгі коси і швидко в'язали тетиву до луків, – вони не тікали з поля! Серце недужої жінки трепотіло від жаху у грудях.

– А ave Caesar! – знову насунулись свіжі легіони, сколихнулись германці і військо їх розчахнулось надвоє. – Вперед, вперед! – почувсь голосний покрик: – Стан без оборони! Серце їх б'ється на нашій долоні! – І легіони сунули вперед. Там перед ними стояли самі жінки і діти, а германців вже далеко відтиснули назад. Все захиталось у очах недужої жінки і вона непритомно схилилась в обійми білої жінки...

– Май силу! – почула вона суворий голос: – Дивись!

І вона знову мимохіть підняла свої важкі вії і глянула на широку долину: германки стояли нерухомо; в руках у них були поламані мечі та сагайдаки з гострими стрілами.

– Здавайтесь! По бік оружжя! – почувся покрик римського війська: – Ми вам даруєм життя. Невже вам, нікчемним жінкам, боротись проти безсмертних легіонів Цезаря!

– Ми не кволі жінки! – почувся гордий покрик тисячі жіночих голосів. – Ми германки! Нехай вб'ють наших чоловіків, так ми самі стоятимем за свою волю! Родились вільними – не вмерем рабіннями! Гей брати, мужі германські, визволяйте своїх жінок та дітей! – крикнули вони і наче скажені роздратовані коні кинулись з дітьми на руках вперед на гострі списи залізних легіонерів: їх довге волосся, мов грива, маячило по вітру, очі палали огнем, правиця з блискучим мечем тяжко падала на срібні шоломи легіонерів, – здавалося, ніби самі валькірії неслися за ними в січу!

– Не дамо жінок і дітей в неволю! – почувся страшний стогін з-за брязкоту оружжя. Германці з двох боків пробивалися крізь залізну стіну легіонів на поміч хоробрим жінкам. Вони рвалися крізь ліс списів, лишаючи своїх товаришів на гострих штиках, мов скаженіла річка крізь тяжку плотину. І здригнулись легіони... іще хвилиною, – і захитались і подалися залізні, безсмертні легіони Цезаря, а германки і германці з звитяжним криком кинулись за ними.

Лежать нерухомо хоробрі мерці на широкому полі... повтикали германці в сиру землю криваві мечі... Палають огнища... Смаляться кабани... Їх чарки повні ущерть... І казка про славні, минулі бої летить з уст на уста. А віддалі сивий бард лагодить свою ліру. І знову сповнились чарки і піднявся сивий бард, відкинув довгі сріблясті кучері, обвів усіх орлиним поглядом:

– Гей, ще не один германець не вмирав без славної пісні! – і вдарив він могутньою рукою по струнах: – Слава Одину⁴! Слава Валькіріям! Слава хоробрим германкам! – і все замовкло навколо.

---

⁴ Один (Одін, Вотан) – у давніх германців бог бурі, вітру, пізніш – війни.

– Що се... що се... з темними крилами летить попід хмарним небом? – спитала недужа жінка.

– То Валькірії на крилатих конях несуть душі хоробрих германців й германок у високі чертоги Одина.

– Мені страшно!.. – Й недужа жінка заплющила вії і почула, як її знову огорнуло холодне накривало білої жінки.

IV

Навколо розстилися зелені гаї, темряві діброви та гори, золоті жита, хати серед кучерявих садків; наче воскові свічки, піднімались поміж гнучкі тополі; верби дивились в садки, а вітряки, розкинувши свої крила, наче збирались пірнути в високу блакить... На захід сонця срібним пасом тягнулася річка, а ще далі синіло тепле далеке море.

– Україна! – скрикнула недужа жінка і серце її радісно забилося в грудях.

– Так! – почувся голос з-під білого серпанку. – Але придивись – яка!

І вона придивилась: серед житів чорніли огнища, курився чорний дим... по чорному не зораному полю сумно сновигала голодна скотина... На чорнім степу червоніли козацькі жупани, і ворони, махаючи крилами, з кривавими пазурами підіймались з них у небо. Чувся дитячий гвалт. Навколо пахло смертю.

– Дністро! – скрикнула жінка.

– Так! – почулося з-під серпанку. – А ось де і Буша!

– Буша! Буша! – забилося в серці недужої жінки, і вона жадними очима глянула на долину.

На страшній скелі стояла невеличка твердиня, але зруйнована упень: на баштах лежали гармати, навколо валялось відірване від муру велике каміння, брама була розбита... А навколо невеличку твердиню оточила